

Маленко Л.М.

**АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТАВРІЙСЬКОЇ ТА КАТЕРИНОС-
ЛАВСЬКОЇ ВЧЕНИХ АРХІВНИХ КОМІСІЙ
З ІСТОРІЇ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ КОЗАЦЬКИХ ФОРМУВАНЬ
ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – XIX ст.**

Плідна робота громадських наукових товариств, таких як, наприклад, Одеське товариство історії та старожитностей, у справі збору, вивчення й оприлюднення документальних джерел, статистичних і картографічних матеріалів, сприяла активізації діяльності державних органів, які були покликані працювати в цьому ж напрямку. Такими державними структурами, насамперед, були вчені архівні комісії (ВАК). У квітні 1884 року «Положенням про губернські вчені архівні комісії» було покладено початки новим науковим товариствам універсального спрямування. Особливість новостворених наукових осередків полягала у тому, що вони мали статус залежних від центральних і місцевих органів влади

державних установ, але свою діяльність здебільшого здійснювали без державної фінансової підтримки. Тому в їх діяльності брали участь як представники громадськості, так і державних установ. Фактично ВАК перетворилися на установи з урядово-громадським статусом. Одним із основних напрямків роботи ВАК став археографічний, який передбачав опис та публікацію історико-юридичних актів, рукописних матеріалів. Із семи створених в Україні ВАК найбільш дієвими в сфері дослідження історії козацтва всіх періодів його існування й оприлюднення різнопланових джерел і писемних пам'яток стали Таврійська та Катеринославська вчені архівні комісії. Настільки плідно члени Таврійської і Катеринославської вчених архівних комісій працювали над темою козащини «постсічового періоду» спробуємо, простежити за археографічними публікаціями у започаткованих Комісіями друкованих органах. Тим більш, що дана тема не стала об'єктом спеціальних досліджень, а розглядалася лише в контексті вивчення історичного розвитку південноукраїнського регіону, історії української козащини в цілому чи дослідженні археографічного доробку знаних істориків.

Створена у 1887 році Таврійська вчена архівна комісія (ТВАК) проіснувала найбільш тривалий поміж інших комісій час. Вона мала плеяду талановитих, дієздатних членів, які прагнули зібрати, вивчити, оприлюднити найрізноманітніші писемні й усні джерела представників різних народів і періодів Північного Причорномор'я. Активна діяльність таких членів ТВАК, як В. Вернадського, Н. Василенко-Полонської, Г. Кирєєнка, Ф. Лашкова, Арс. Маркевича, П. Короленка й інших, а також специфіка регіону визначили спрямування науково-дослідної роботи Комісії та дозволили їй зробити вагомий внесок у розвиток археографічної справи південного краю. Зібрані, опрацьовані і підготовлені до друку членами ТВАК матеріали публікувались у «Вістях Таврійської вченої архівної комісії». Всього за час існування Комісії вийшло 57 випусків «Вістей», які складались із статей, повідомлень історичного та археологічного характеру, а також із великої кількості документальних матеріалів не тільки з історії Криму, а й усього південного регіону від найдавніших часів до початку ХХ століття. Помітне місце серед публікацій документів займають матеріали до історії козацьких військ південного краю останньої чверті ХVIII – ХІХ століття. На сторінках «Вістей Таврійської вченої архівної комісії» побачили світ численні публікації архівних джерел з історії Кримсько-татарського, Ногайського, Грецького (Албанського) іррегулярних формувань, а також Чорноморського козацького війська. Серед них: законодавчі акти та справочинна документація стосовно військової служби Кримсько-татарських іррегулярних підрозділів, підготовлені до друку Г. Габаєвим [10, с. 135-152]; витяги зі справ: Московського відділення архіву Головного штабу [12, с. 23-78], архіву канцелярії Миколаївського військового губернатора [11, с. 18-34], Кубанського військового архіву [13, с. 18-23], Кубанського обласного архіву [16, с. 39-43], архіву Канцелярії таврійського губернатора, архіву Ногайської міської управи [47, с. 1-144]; ордери Г. Потьомкіна та П. Зубова правителям Таврійської області за 1784 – 1796 роки, які не тільки характеризують діяльність вищих сановників та перших керівників Таврійської області В. Каховського і С. Жегуліна, а й частково висвітлюють процес становлення козацьких військ на півдні України у «постсічовий період» [15; 14]; матеріали до іс-

торії другої турецької війни 1787 – 1791 років та документи стосовно місця поховання капітана амазонської роти Олени Іванівни Шидянської, оприлюднені Ф. Лашковим [17; 18, с. 83-85].

Серед найбільш важливих наукових статей та історичних нарисів, написаних на основі архівних матеріалів і у текстах яких наводяться просторові витяги з законодавчих актів та справ місцевих архівів, а в додатках вміщено підбірку документів з історії південноукраїнської козащини останньої чверті XVIII – XIX століття необхідно виокремити монографію Арс. Маркевича «Таврическая губерния во время Крымской войны. По архивным материалам» та ряд його статей [23; 22, с. 1-10], Ф. Лашкова «Охрана Крыма во вторую турецкую войну 1787 – 1791 гг. (по архивным данным)» [19, с. 81-87], Ісмаїла Муфтіїзаде «Очерк военной службы крымских татар с 1783 по 1889 гг.» [24, с. 1-24], А. Сергеева «Ногайцы на Молочных Водах (1790 – 1832 гг.): Исторический очерк» [47, с. 68-144]. Звертають на себе увагу і спогади В.Д. Смирнова про події Кримської кампанії, за участю і козацьких військових формувань [48, с. 58-69].

Слід зазначити і той факт, що в роботі ТВАК окрім місцевих дослідників активну участь брали вчені з Києва, Москви, Харкова, Катеринодара та інших міст. Звертає на себе увагу тісна співпраця з Комісією історика, архівіста з Кубані П.П. Короленка. У 1896 році ТВАК отримала першого листа від дослідника, який запропонував опублікувати його роботи за знайденими в Катеринодарському військовому архіві матеріалами. Його наукові розвідки стосувалися періоду, коли Чорноморське козацьке військо знаходилося у відомстві Таврійського губернського управління. Всього за 14 років членства в Комісії (1896 – 1909 роки) на її засіданнях було заслухано сім повідомлень П. Короленка з історії південного краю та місця в ньому козащини; шість наукових розвідок було опубліковано в друкованому органі ТВАК. Серед археографічних публікацій вченого в першу чергу назвемо «Документы Кубанского войскового архива, касающиеся деятельности правителя Таврической области Жегулина» [13, с. 18-23] та «Документы Кубанского областного архива, касающиеся Персидского похода 1796 года» [16, с. 39-43]. П. Короленко з особливою пильністю та точністю, до найменших деталей передавав зміст архівних документів, які відображають події з життя Чорноморії, а сам залишався ніби осторонь. На такий об'єктивний підхід до історичного матеріалу, що демонструє авторську неупередженість у висвітленні подій, звертали увагу ще сучасники вченого [49, с. 7-8]. У 1908 році у «Вістях» було надруковано важливий законодавчий акт, віднайдений П. Короленком – Маніфест Катерини II про приєднання Криму, Тамані та Кубанських земель до Росії [21, с. 88-90].

У цілому Таврійська вчена архівна комісія в своїй діяльності доволі значне місце приділила історії козацьких військ південного регіону «постсічового періоду». В її «Вістях» було надруковано 26 наукових розвідок із матеріалами до історії іррегулярних формувань південного краю останньої чверті XVIII – XIX століття. Серед них є як суто археографічні публікації, так і наукові статті, написані за архівними матеріалами з широким цитуванням витягів із архівних джерел та директивно-розпорядчої документації.

Поряд із Таврійською вченою архівною комісією у царині козакознавчих студій плідно працювала Катеринославська (КВАК). Потужний науковий потенціал Комісії дозволив успішно вирішувати поставлені завдання. Вони полягали, насамперед, у виявленні, вивченні й оприлюдненні архівних джерел з історії краю та її складової — козаччини. І хоча КВАК у порівнянні з іншими губернськими вченими архівними комісіями проіснувала недовго (1903 – 1916 роки), однак її доробок у галузі архівної евристики та виданні писемних пам'яток і джерел усної історії досить значний. Наукові розвідки членів Комісії друкувались у збірнику наукових праць – «Літописі Катеринославської вченої архівної комісії» (ЛКВАК). Протягом 1904 – 1915 років вийшло 10 томів, у яких окрім загально-історичних праць вагоме місце відводилось археографічним публікаціям. Члени КВАК ґрунтовно вивчали архіви губернського правління, Катеринославської духовної консисторії, Самарського Пустельно-Миколаївського монастиря, Катеринославського нижнього земського суду. Віднайдені у Катеринославському губернському правлінні документи з Січового архіву опрацював, а згодом опублікував у Літописі В.О. Біднов. Протягом 1906 – 1909 років він управляв справами губернської вченої архівної комісії, а в її виданнях друкував місцеві джерела. З тридцяти двох публікацій В. Біднова в ЛКВАК десять розвідок вміщують документи, які безпосередньо чи опосередковано стосуються козацького населення іррегулярних військ південного регіону в останній чверті XVIII століття. Особливої уваги заслуговує археографічна публікація вченого «Материалы для истории колонизации бывших запорожских владений», в якій вміщено документи з ранньої історії Греко-Албанського та Бузького козацьких військ, зокрема про надання земель під поселення Арнаутській команді – складовій Греко-Албанського іррегулярного формування, та Нововербованому козацькому полку між Бугом і Дніпром. Для дослідження соціальної історії козацького населення вищеназваних іррегулярних формувань важливими є опубліковані В. Бідновим діловодні документи зі справи, що велась упродовж 1779 року у зв'язку зі скаргою колишніх запорожців на утиски з боку земського комісара Новопавлівського повіту Тимофія Овсянникова і проханням про зарахування їх до складу Арнаутської команди з поселенням у Білоусівській слободі [2, с. 168-215]. У своїй діяльності В. Біднов особливого значення надавав вивченню релігійної історії. Підготовлені ним до друку листи Е. Рішельє до архієпископа Іова (Потьомкіна) [1, с. 206-209] та матеріали з історії церковного устрою Запорожжя січового і постсічового періодів [3, с. 31-129] дозволяють простежити через призму діяльності світських та духовних високопосадовців різні сторони життя козацького населення південного краю в останній чверті XVIII ст. У 1912 році вийшла підготовлена В.О. Бідновим публікація 49 директивно-розпорядчих документів (ордерів і розпоряджень) Г.О. Потьомкіна щодо розподілу земель Новоросійської та Азовської губерній 1774 – 1784 рр. і зокрема надання земельних ділянок у користування козакам Греко-Албанського, Бузького, Катеринославського іррегулярних військ [4, с. 1-31].

Ордери Г.О. Потьомкіна стали об'єктом вивчення ще одного члена КВАК магістранта Київського університету Св. Володимира О.Г. Богуміла. Він приїхав до Катеринослава на початку 1904 р., відгукнувшись на запрошення Комісії

для обстеження архіву Катеринославського губернського правління. Вже у 1905 році окремими томами ЛКВАК виходять опрацьовані О. Богумілом два корпуси ордерів головного командира Новоросійського краю за 1775 – 1776 рр. [5, с. 1-134], та 1790 – 1791 рр. [6, с. 1-126]. Обидва томи мають суцільну нумерацію. Однак вона не співпадає з хронологією їх розміщення, оскільки першим було опубліковано корпус ордерів Г. Потьомкіна 1790 – 1791 рр., а наступними публікувалися документи за 1775 – 1776 рр. Одразу впадає у вічі відсутність заголовків, легенд, коментарів, допоміжного апарату, що значно ускладнює роботу з документальним комплексом. На перший погляд, навіть важко зрозуміти, за яким принципом публікувалися документи. Корпус ордерів головного командира Новоросійського краю 1790 – 1791 рр. О.Г. Богуміл згрупував за тематичними ознаками і розподілив на три великі групи, а саме: 1) ордери, що безпосередньо стосуються губернської канцелярії та південного краю в цілому; 2) розпорядження про дислокації частин і призначення на посади, а також ордери щодо підрядів і поставок провіанту до військових частин; 3) ордери, видані під час військової кампанії 1790 – 1791 рр. (номери 1-436). Документи ж під номерами 437-715 за 1775 – 1776 рр. він подав згідно з хронологією. Всупереч декларованим положенням публікації документів, які в той час відповідали рівню розвитку науки, упорядник вдався до значних скорочень тексту документів, частину з них подав у витягах або у вигляді заголовків, а то й узагалі у вільному переказі. Разом із тим у публікації корпусів ордерів Г.О. Потьомкіна простежується певна тенденція до якомога повнішого представлення тих документальних комплексів, які пов'язані запорозькою господарською (і насамперед – земельною) спадщиною та подальшою долею колишніх запорозьких козаків. Таке прагнення упорядника можна пояснити намаганням показати безперервність історичного розвитку південного краю. Саме ця тенденція сприяла широкій публікації документів, які безпосередньо чи опосередковано стосуються запорозького козацтва у складі новостворених іррегулярних формувань – Катеринославського, Чорноморського, Бузького — та участі козаків у військових кампаніях Росії проти Туреччини. У зв'язку з чим важливого значення для вивчення історії південноукраїнських козацьких формувань постсічового періоду набувають, насамперед, ордери, що були видані в ході військової кампанії 1790 – 1791 рр., та ордери і розпорядження про дислокації частин, призначення офіцерів і чиновників на посади, а також про підряди і поставки провіанту до іррегулярних військових підрозділів. Поодинокі ордери, в яких вирішуються питання земельної власності запорозької старшини та козаків, що згодом опинилися серед чорноморської і катеринославської козаччини, знаходимо і серед корпусу документів за 1775 – 1776 рр. Загалом із 715 ордерів і розпоряджень Г.О. Потьомкіна, оприлюднених О. Богумілом, близько половини документів (347 номерів) безпосередньо чи опосередковано стосуються козацтва південноукраїнських іррегулярних військ останньої чверті XVIII століття.

Значення опублікованих корпусів ордерів головного командира Новоросійського краю є вкрай важливим. Навіть відступ від проголошених самим дослідником принципів публікації документів, який був таким небажаним, не може зрівнятись із заслугою О. Богуміла. Адже близько двох третин із опублікованих

ним документів на сьогодні є втраченими, і тільки трохи більше третини ордерів та розпоряджень Г.О. Потьомкіна знаходиться серед справ Азовської губернської канцелярії, що зберігається у Дніпропетровському історичному музеї.

Практично у кожному випуску Літопису містилися наукові розвідки Я. Новицького [25, с. 295; 26, с. 289-292; 27, с. 104-109; 28, с. 161-184; 30, с. 116-128; 31; 33, с. 131-257; 34, с. 59-98; 35, с. 1-15; 36, с. 1-VI, 1-98; 37, с. 3-112; 38, с. 99-107; 39, с. 72-93; 40, с. 62-71; 41, с. 110-137; 42, с. 113-116; 44, с. 296-298; 45, с. 301-302; 46, с. 293-294]. Він беззаперечно є одним із найактивніших членів КВАК. У 1886 – 1898 роках Я. Новицький працював із матеріалами Архіву Коша Війська Запорозького Низового, наданими йому А. Скальковським. Тоді ж він отримав можливість ознайомитися з копією рукопису опису міст та територій колишніх Запорозьких Вольностей, знайденою у 1830 році в катеринославських архівах. Рукописні матеріали з власного архіву А. Скальковського сприяли появі праці дослідника Запорозького краю «Описание границ и городов бывшей Азовской губернии, Левобережная часть нынешней Екатеринославской губернии 1775 – 1788 гг. Архивные источники», надрукованої у першому випуску Літопису [40, с. 62-71; 39, с. 72-93]. В подальшому Я. Новицький скористався ще 62 документами з Архіву Коша Війська Запорозького Низового, зібрання А. Скальковського. Вони знайшли своє відображення в «Материалах для истории запорожских казаков» [36, с. I-VI, 1-98]. Якщо ця розвідка Я. Новицького торкалася сторін січового життя козаків напередодні зруйнування козацької вольниці на Дніпрі, то в першій містяться доволі цінні відомості стосовно заселення південного краю, економічного стану населення частини колишніх Запорозьких Вольностей, які дозволяють зрозуміти історичні передумови та пояснити соціально-економічні причини виникнення окремих козацьких формувань українського Півдня в останній чверті XVIII століття.

Глибоким дослідженням із використанням архівних та усних джерел є праця Я. Новицького «История города Александровска Екатеринославской губернии в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии 1770 – 1806» [31, с. XV, 1-176]. У «Передмові» до своєї праці дослідник вказав, що перші три розділи праці написані за «ніде ще не надрукованими документами Запорозького січового архіву», люб'язно наданими А. Скальковським [32, с. 185], а наступні шість розділів були упорядковані за матеріалами олександрівських архівів (Покровського собору, Предводителя дворянства, Міської управи та Повітового казначейства). Автор дослідження особливо наголошував, що окремі документи настільки цікаві й змістовні, тому, на його погляд, буде доречним «навести їх оригінали» та доповнити місцевими переказами і спогадами «глибоких старців», записаними ним у 1870 – 1880-х рр. [32, с. 185]. Яка саме кількість документальних джерел була використана Я. Новицьким у ході написання історії м. Олександрівська, важко сказати, позаяк посилання оформлені тільки на архіви, а не на конкретні справи. Проте надрукованих витягів (іноді у вигляді декількох речень) із документальних та нарративних джерел нараховується 37, із яких у контексті досліджуваної проблеми значний інтерес складають: витяги зі справ Покровського собору та Олександрійського предводителя дворянства про намагання селян навколишніх до військових земель сіл приєднатися до азовських козаків із записом до козацького стану; спи-

сок прізвищ запорозьких, чорноморських та катеринославських козаків — засновників Олександрівська; витяги зі справ про виконання церковних обов'язків у повіті престарілими козаками; витяги з розписів Олександрівська за 1792 – 1797 роки про перебування в місті катеринославських козаків та виборних отаманів, що управляли ними [32, с. 210-263].

Розглядаючи документальний матеріал як основу своїх студій, Я. Новицький разом із тим великого значення надавав усним джерелам. Збір фольклорно-етнографічного матеріалу для дослідника був таким же важливим як і матеріалу історичного. Тому й обійшов він усі куточки історичної території Запорозької Січі, зафіксувавши унікальні зразки усної народної творчості. Дослідник намагався визначити співвідношення між наративом і документальним матеріалом, перевірити записані ним зразки усних переказів із документальними джерелами. Поєднання рукописного матеріалу з усними джерелами дозволяло Я. Новицькому відтворювати неповторні сторінки повсякденного життя мешканців колишніх Запорозьких Вольностей. Опрацьовані дослідником Запорозького краю матеріали місцевих архівів та записані ним усні перекази старожилів, свідків пам'ятних подій стали основою ряду історичних і статистичних праць. Поміж таких розвідок звертає на себе увагу праця дослідника «С берегов Дніпра (Очерки Запорожья). Путевые записки и исследования». У своїй розвідці Я. Новицький не тільки зафіксував розповіді 70-річного діда Миколи Білого – онука «війська Чорноморського полкового осавула» Федора Білого, а й навів витяги з документальних джерел, які зберігалися в родині Білих не одне покоління й були зафіксовані в справі про родовід Білих, що відклалася в Архіві предводителя дворянства Олександрійського повіту. Серед наведених документів увагу привертають: а) паспорт полкового осавула Ф. Білого за підписом військового судді Антона Головатого, виданий на термін з 9 жовтня 1792 по 30 травня 1793 року для поїздки в с. Губиниху Новомосковського повіту Катеринославської губернії з метою перевезення сім'ї та майна на місце нового поселення війська у Чорноморії; б) посімейний список Федора Білого з фіксацією всіх членів родини; в) патент Військової колегії про надання полковому осавулові армійського чину поручика; г) похвальний лист від 30 квітня 1794 року з визнанням «відмінних подвигів та хоробрості», виявлених Ф. Білим під час штурму Ізмаїла в 1790 році, підписаний О. Суворовим [43, с. 50].

Серед значної кількості фольклорного матеріалу, зібраного Я. Новицьким, яскраво виділяються й усні перекази про козацькі військові формування останньої чверті XVIII – XIX ст., мешканців козацьких військових земель, нащадків славних козацьких родів. Оскільки дослідник цілеспрямовано фіксував оригінальні й разом із тим маловідомі чи невідомі місцеві зразки фольклору, пов'язані з історією населення колишніх Запорозьких Вольностей, то записані, а згодом і опубліковані усні джерела переважно торкаються саме сторін життя чорноморських, катеринославських та азовських козаків. Поміж зафіксованих Я. Новицьким усних переказів чітко виділяються декілька груп джерел, пов'язаних із соціальним походженням оповідачів. Якщо спогади належать колишнім козакам чи офіцерам іррегулярних формувань, то їх зміст мало чим відрізняється від офіційно зафіксованої історії козацьких з'єднань. Такими є перекази

86-річного полкового осавула Азовського козацького війська Андрія Івановича Матвієнка [29, с. 308-312]. Вони перекликаються з викладеною версією історії Азовської козаччини сином наказного отамана Йосипа Гладкого Василем Гладким [7]. Якщо ж спогади належать селянам навколишніх по відношенню до військових земель сіл, то в їх розповідях простежується шанобливе ставлення до козаків, робиться наголос на збереженні останніми давніх дідівських звичаїв і традицій, часто наводяться приклади спротиву, непокори офіційним властям через попрання козацьких прав та вольностей. Для цієї групи спогадів характерна міфологізація помітних дійових осіб, особливо таких, що походили з нижчих верств населення. Так, перекази 93-річного Гната Кашпира з села Хрестовки Маріупольського повіту Катеринославської губернії, записані Я. Новицьким у 1904 році, не тільки демонструють шанобливе ставлення до азовців, але й повідомляють про бунтівника Засоріна, що «багатих грабував, а бідних наділяв» [29, с. 312]. Видаються дещо дивними такі свідчення, бо прізвище Засоріна фігурувало у діловодній документації й зокрема в іменних списках офіцерського складу з зазначенням, що офіцер «гарної поведінки», добре зарекомендував себе на службі на Кавказі. Офіцерське звання азовець отримав за сумлінну військову службу, а не завдяки своєму походженню. Тому, можливо, і став уособленням захисника інтересів бідних в усних переказах навколишніх селян.

У переказах колишніх запорозьких козаків простежується прагнення підтвердити свою належність до козацького стану шляхом приєднання до іррегулярного формування. Звертають на себе увагу спогади 88-річного Микити Джигиря з Кушугумівки Олександрійського повіту Катеринославської губернії, який переповідає про намагання колишніх запорожців, які поза їхнім бажанням стали селянами графа Лита, приєднатися до азовських козаків. [43, с. 50]. Я. Новицький дуже ретельно перевіряв зафіксовані перекази, співставляв їх із документальними матеріалами. Для того щоб, наприклад, перевірити спогади колишнього запорожця, Я. Новицький переглянув матеріали повітових архівів і віднайшов серед справ Олександрійського предводителя дворянства за 1840 р. документи про вимоги селян Кушугумівки включити їх до складу Азовського війська та факт відправлення Афанасія Греця до наказного отамана Азовської козаччини з метою якнайскорішого вирішення питання. Зафіксовані й оприлюднені Я. Новицьким зразки усної творчості цінні науковим коментуванням, документальною точністю. Переважна більшість спогадів і переказів, оприлюднених дослідником, не була раніше зафіксована, натомість широко використовувалася сучасниками, та наступниками.

На прикладі Я. Новицького можна стверджувати, що одним із пріоритетних напрямків діяльності членів КВАК, було дослідження місцевих архівів, яке конкретизувалося не тільки описами їх фондів, а ще й супроводжувалося копіями з найбільш значущих документів чи витягами з них. Копітка робота у галузі архівної евристики дозволила членам КВАК виявити масивний пласт документів і з історії південноукраїнської козаччини постсічового періоду, про який дізнаємося з археографічних публікацій та історичних розвідок дослідників, а також із повідомлень і доповідей, зачитаних на засіданнях Комісії. З протоколів засідань КВАК видно, що доповіді про розвідки й знахідки в місцевих архівах звучали

майже на кожному засіданні Комісії [20, с. 30-40]. Згодом Д. Дорошенко у 13-му випуску Літопису, підсумовуючи евристичну роботу членів КВАК, написав просторову статтю “Про архіви Катеринославської губернії”, де зробив наголос не тільки на потенційних можливостях документальних комплексів місцевих архівів, а й звернув увагу на доробок тих, хто працював у архівних установах Катеринославщини [9, с. 157-167]. Не можна оминати увагою і доповідь члена КВАК А. Скриленко про рукописи Катеринославського обласного музею ім. О.М. Поля. В ній дослідниця ознайомила присутніх зі змістом щоденника наказного отамана Азовського козацького війська Й. Гладкого [8, с. 34].

Таким чином, південноукраїнські вчені архівні комісії – ТВАК і КВАК, зробили значний внесок у розвиток вітчизняної археографії в цілому й у дослідження історії південноукраїнських козацьких формувань останньої чверті XVIII–XIX ст. зокрема. Збір і дослідження архівних матеріалів, рідкісних рукописних пам’яток, джерел усної історії, оприлюднення їх шляхом публікацій в організованих ними ж видавництвах та в ході роботи наукових конференцій дозволило значно розширити джерелознавчу базу дослідження історії козацьких військ Південної України постсічового періоду і зберегти вагому кількість документів різної видової належності, що на сьогодні вважаються втраченими чи є бібліографічною рідкістю.

Бібліографічні посилання:

1. Беднов В.А. Из переписки Дюка де-Ришелье с архиепископом Иовом (Потемкиным) // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1910. – Вып. 6.
2. Беднов В.А. Материалы для истории колонизации бывших запорожских владений // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1913. – Вып. 9.
3. Беднов В.А. Материалы для истории церковного устройства на Запорожье (Из архива Екатеринославской духовной консистории) // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1908. – Вып. 4.
4. Беднов В. “Предложения” князя Г.А.Потемкина-Таврического Екатеринославской казенной палате (1788 г.) // ЛЕУАК. – 1912. – Вып.8.
5. Богумил А.Г. К истории управления Новороссией князем Г.А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 года // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1905. – Вып. 2.
6. Богумил А.Г. К истории управления Новороссией князем Г.А. Потемкиным. Ордера 1790 и 1791 г. // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1905. – Вып. 2.
7. Гладкий В.О. Осип Михайлович Гладкий – кошевой атаман Задунайской Сечи. 1789 – 1866 // Русская старина. – 1881. – № 2.
8. Доклад А.А. Скрыленко “О некоторых рукописях Екатеринославского областного музея имени А.Н. Поля” / Протокол № 10 заседания Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии 1 апреля 1907 г. // Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии (1904 – 1915): Бібліографічний довідник / Укладачі: Абросимова С.В., Журба О.І., Кравець М.В. – Київ, 1991.
9. Дорошенко Д.И. Об архивах Екатеринославской губернии: По данным официальной анкеты // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1913. – Вып. 9.
10. Законодательные акты и другие документы о военной службе крымских татар в рядах войсковых частей предков Крымского конного ее величества государыне императрицы Александры Федоровны полка / Сост., подг. к публ. и предисл. Г.С. Габаева // ИТУАК. – Симферополь, 1914. – № 51.
11. Иванов П. Из дел Николаевского портового архива // ИТУАК. – Симферополь, 1895. – № 22 .

12. Из дел Московского отделения Главного штаба / Сост., подгот. к публ. и предисл. П.А. Иванова // ИТУАК. – Симферополь, 1893. – № 19.
13. К истории Кубанского войска: Документы Кубан. войскового арх., касающиеся деятельности правителя Таврической обл. Жегулина / Сост., подгот. к публ. и предисл. П.П. Короленко // ИТУАК. – Симферополь, 1903. – № 35.
14. Киреенко Г.К. Ордера графа (потом князя) Платона Александровича Зубова Правителю Таврической области // ИТУАК. – Симферополь, 1892. – № 15. – С. 49-69; № 16. – С. 51-60; № 17. – С. 103-119; 1893. – № 18. – С. 53-59; № 19. – С. 1-22; 1894. – №21. – С. 1-26; 1895. – № 22. – С. 1-17; 1895. – № 23. – С. 1-23.
15. Киреенко Г.К. Ордера князя Г.А. Потемкина. 1786 – 1791 // ИТУАК. – Симферополь, 1888-1891. – № 3. – С. 2-35; № 4. – С. 1-22; № 6. – С. 1-30; № 7. – С. 1-25.
16. Короленко П.П. Документы Кубанского областного архива, касающиеся Персидского похода 1796 // ИТУАК. – Симферополь, 1902. – № 34.
17. Лашков Ф.Ф. Материалы для истории второй турецкой войны 1787 – 1791 гг. // ИТУАК. – Симферополь, 1890. – № 9. – С. 71-98; ИТУАК. – Симферополь, 1890-1891. – № 10. – С. 79-106; № 12. – С. 75-81.
18. Лашков Ф.Ф. Могила капитана амазонской роты Елены Ивановны Шидянской (Сарандовой) в Симферополе // ИТУАК. – Симферополь, 1889. – № 7.
19. Лашков Ф.Ф. Охрана Крыма во вторую турецкую войну 1787 – 1791 гг. (по архивным данным) // ИТУАК. – Симферополь, 1889. – № 8.
20. Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии (1904 – 1915): Бібліографічний довідник / Укладачі: Абросимова С.В., Журба О.І., Кравець М.В. – Київ, 1991. – 43 с.
21. Манифест императрицы Екатерины Великой о присоединении Крыма, Тамани и Кубанской земли к России // ИТУАК. – Симферополь, 1908. – № 42.
22. Маркевич Арс. И. К столетию Отечественной войны. Таврическая губерния в связи с эпохой 1806 – 1814 гг.: Ист. очерк: (По арх. материалам) // ИТУАК. – Симферополь, 1913. – № 49.
23. Маркевич Арс. И. Таврическая губерния во время Крымской войны: (По арх. материалам) // ИТУАК. – Симферополь, 1905. – № 37. – 260 с.
24. Муфтийзаде Исмаил. Очерк военной службы крымских татар с 1783 по 1889 гг. // ИТУАК. – Симферополь, 1899. – № 30.
25. Новицкий Я.П. Грамота императрицы Екатерины II Леонтию Синегубу на чин премьер-майора 22 мая 1785 г. // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1912. – Вып. 8.
26. Новицкий Я.П. Грамота на дворянство Тарах-Тарловских, предок которых священник Кирилл Тарловский («Дикий поп») пользуется исторической известностью. 21.01.1793 г. // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1912. – Вып. 8.
27. Новицкий Я.П. Доклад в Екатеринославскую губернскую архивную комиссию // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1904. – Вып. 1.
28. Новицкий Я.П. Духовный мир в представлении малорусского народа // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1912. – Вып. 8.
29. Новицкий Я.П. Запорозькі козаки // Новицкий Я. Твори в 5-ти томах. – Запоріжжя: ПП “АА Тандем”, 2007. – Т. 2.
30. Новицкий Я.П. Из церковной летописи // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1910. – Вып. 6.
31. Новицкий Я.П. История города Александровска Екатеринославской губернии, в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии 1770-1806 гг. // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1905. – Вып. 3. – 176 с.
32. Новицкий Я.П. История города Александровска Екатеринославской губернии в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии. 1770 – 1806 гг. // Новицкий Я. Твори в 5-ти томах. – Т. 1. – Запоріжжя: ПП “АА Тандем”, 2007.
33. Новицкий Я.П. Малороссийские исторические песни, собранные в Екатеринославщине. 1874 – 1903 гг. // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1908. – Вып. 4.

34. Новицкий Я.П. Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты, собранные в Екатеринославщине // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1915. – Вып. 9.
35. Новицкий Я.П. Малорусские народные заговоры и заклинания, собранные в Екатеринославщине // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1910. – Вып. 10. – Прил.
36. Новицкий Я.П. Материалы для истории запорожских казаков: I. Жалобы казаков на притеснения и обиды. II. Переписка по поводу сооружения в Запорожских вольностях крепостей Днепровской линии. III. Переписка, касающаяся внутреннего устройства и порядков в Запорожье: (Из запорожского Сечевого архива за 1770 и 1771 гг.) // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1909. – Вып. 5.
37. Новицкий Я.П. Народная память о Запорожье: Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине 1875 – 1905 гг. // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1911. – Вып. 7.
38. Новицкий Я.П. Несколько предварительных замечаний к помещенному в IV вып. «Летописи» сборнику «Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине» // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1909. – Вып. 5.
39. Новицкий Я.П. Описание городов Азовской губернии // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1904. – Вып. 1.
40. Новицкий Я.П. Описание границ Азовской губернии (1775 – 1783) // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1904. – Вып. 1.
41. Новицкий Я.П. Опись архивных дел Мариупольского и Александровского уездных предводителей дворянства // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1904. – Вып. 1.
42. Новицкий Я.П. Переписка запорожцев с турецким султаном // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1911. – Вып. 7.
43. Новицкий Я. С берегов Днепра (Очерки Запорожья). Путевые записки и исследования // Новицкий Я. Твори в 5-ти томах. Т. 1. – Запорожжя: ПП “АА Тандем”, 2007.
44. Новицкий Я.П. Список предводителей дворянства Александровского уезда 1797 – 1913 гг. // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1912. – Вып. 8.
45. Новицкий Я.П. Указ на ранговую дачу, 4500 дес., пожалованную полковому старшине Николаю Рудь. 29 мая 1779 г. // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1912. – Вып. 8.
46. Новицкий Я.П. Универсал гетмана графа Кирилла Разумовского, данный казаку Сечи Запорожской Леонтию Синегубу на чин войскового товарища. 26 января 1761 г. // ЛЕУАК. – Екатеринослав, 1912. – Вып. 8.
47. Сергеев А.А. Ногайцы на Молочных Водах (1790 – 1832 гг.): Ист. очерк // ИТУАК. – Симферополь, 1912. – № 48.
48. Смирнов В.Д. Из воспоминаний о Крымской войне // ИТУАК. – Симферополь, 1905. – № 38.
49. Щербина Ф.А. Памяти Прокопия Петровича Короленко // Известия ОЛИКО. – Екатеринодар, 1913. – Вып. VI. – С. 7-8.